

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничий факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ НА
РЕСУРСНІЙ БАЗІ М. КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Geo1-M18
спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
за освітньою програмою Географія
Урбановська Ганна Володимирівна

Керівник:
Касіяник І.П., кандидат географічних наук

Рецензент:
Гарбар В.В., кандидат географічних наук

Кам'янець-Подільський – 2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ І ОСОБЛИВОСТЕЙ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ	5
1.1 Понятійно-термінологічний апарат.....	5
1.2 Методика дослідження	7
1.3 Історія дослідження	8
РОЗДІЛ 2. ОХОРОНА ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ.....	11
2.1 Інструкція з охорони праці під час проведення екскурсій	12
2.2 Правила безпеки при проведенні туристичних походів	14
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНІ ТА ПРИРОДНІ УМОВИ І ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	21
3.1 Соціальні умови міста та їх вплив на розвиток туристичних послуг	21
3.2 Вплив природних умов на туристичні послуги міста	33
РОЗДІЛ 4. СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ У МІСТІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ.....	42
4.1 Характеристика структури і особливостей туристичних послуг	42
РОЗДІЛ 5. ОЦІНКА ТУРИСТИЧНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ МІСТА І РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ	56
5.1 Аналіз туристичної привабливості міста Кам'янець-Подільський.....	56
5.2 Рекомендовані заходи для вдосконалення механізмів розвитку туристичних послуг	61
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ.....	72

ВСТУП

В останні десятиріччя туризм став значним соціальним і політичним явищем, яке впливає на економіку багатьох країн і цілих регіонів, сприяє зміцненню і поширенню економічних, соціальних і культурних зв'язків.

Детальне вивчення аспектів туризму є актуальною проблемою, тому що воно обумовлено його багатогранністю і суспільною вагомістю. Характерним є те, що туризм на даний момент став однією із невід'ємних складових життєдіяльності людей у більшості країн світу та є одним із найперспективніших напрямків соціально-економічної діяльності у XXI сторіччі.

Кам'янець-Подільський – унікальне місто, яке щороку відвідують сотні тисяч туристів. Одне з найстаріших міст України, «Кам'яна квітка» або «туристична перлина Поділля», претендент на звання фестивальної столиці нашої країни.

Кам'янець-Подільський вирізняється своєрідним та неповторним ландшафтом і сприятливими природно-кліматичними умовами, наявністю значної кількості пам'яток архітектури, мистецтва та природи.

Територія міста та його околиці розташовані в межах Національного природного парку «Подільські Товтри», який є одним з найбільших в Європі, а каньйон річки Смотрич – унікальна стратиграфічна, палеонтологічна та геоморфологічна пам'ятка.

Сьогодні Кам'янець-Подільський є унікальним туристичним центром на Поділлі, він займає третє місце в Україні після Києва та Львова за кількістю історичних пам'яток, знаменитий щорічними фестивалями, унікальною природою і аутентичним духом середньовіччя, який гармонійно сплітається із сучасністю.

Об'єктом дипломної роботи є сфера туристичних послуг у м. Кам'янець-Подільський, а предметом – рівень її організації та характерні риси, сучасний стан і перспективи розвитку.

Метою дослідження є оцінка сучасного стану сфери туристичних послуг на ресурсній базі міста Кам'янець-Подільський, вивчення її структури та особливостей.

Виходячи з мети дослідження були поставлені такі завдання:

- встановити понятійно-термінологічний апарат та методiku дослідження;
- розглянути вплив соціальних та природних умов на розвиток сфери туризму;
- охарактеризувати структуру туристичної сфери та її характерні риси;
- описати тенденції розвитку туристичних послуг в Кам'янець-Подільському в аспекті властивих місту національних та історичних особливостей;
- оцінити туристичну привабливість міста і розробити рекомендації щодо удосконалення механізмів розвитку туристичних послуг.

Методи дослідження: аналіз, синтез, описовий метод, літературний, історичний, синтетичний, картографічний.

Дипломна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 40 найменувань та 8 додатків. Загальний обсяг роботи – 71 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ І ОСОБЛИВОСТЕЙ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

1.1 Понятійно-термінологічний апарат

Для розуміння теми дослідження в дипломній роботі були використані такі основні терміни:

У вступі і у всіх розділах дипломної роботи використовуються терміни «туризм» – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування та «турист» – особа, яка здійснює подорож по своїй країні або до іншої країни метою перебування на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін.

Об'єктом дипломної роботи є сфера туристичних послуг міста. «Туристична послуга» – це результат діяльності туристичного підприємства із задоволення відповідних потреб туристів. Робота підприємства може полягати в організації як усєї подорожі, так і окремих послуг. Одиницею туристичної послуги є комплекс послуг, які надаються одному споживачеві протягом певного проміжку часу, наприклад, надання готельного номера, екскурсії, послуг перевезення тощо.

У третьому розділі використовується термін «екскурсійний об'єкт» – це предмет або явище, що виконує інформативну функцію. Це не тільки експонати, а й конкретне приміщення, де відбувалися конкретні події, де діяли конкретні історичні особи, символ невербальної комунікації, яка проходить між різними культурами та соціальними верствами суспільства. Багато історико-археологічних і меморіальних пам'яток є екскурсійними об'єктами, а їх наявність значно підвищує рівень привабливості району у туристичному плані.

Також у всіх розділах дипломної роботи використовувався термін «рекреація» – система заходів, пов’язана з використанням вільного часу людей для їх оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, які розміщені поза їх постійним помешканням.

Рекреація охоплює всі види відпочинку. Відновлення здоров’я і працездатності шляхом відпочинку на природі, або під час туристичної поїздки з відвіданням національних парків, архітектурних пам’яток, музеїв. «Рекреант» – особа, яка відновлює у визначених згідно із законодавством місцях природно-заповідних територій та об’єктів свої розумові, духовні і фізичні сили.

У другому, третьому і четвертому розділах наукової роботи використовується термін «екскурсія» – колективне відвідування музею, пам’ятного місця, виставки, підприємства тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою, спортивною або розважальною метою. Показ об’єктів відбувається під керівництвом кваліфікованого спеціаліста – екскурсовода, який передає аудиторії бачення об’єкта, оцінку пам’ятного місця, розуміння історичної події, пов’язаного з цим об’єктом. Екскурсії можуть бути як самостійною діяльністю, так і частиною комплексу туристичних послуг.

Також у дослідженні використовується термін «івент» – у перекладі з англійської слово «event» означає «подія». За великим рахунком так називають будь-які заходи, які відбуваються на клубній арені. Це можуть бути концерти або інші масові заходи.

У першому підрозділі третього розділу дипломної роботи використовується термін «мурал» – це «стінопис», різновид монументального і декоративного малярства, що виконувалося безпосередньо на стіні або на штукатурці, закріпленій на стіні, в якому фігуративні образи й декоративні орнаменти підпорядковуються архітектурним формам. В Кам’янці-Подільському мурали є візитною карточкою міста завдяки фестивалю «Республіка» та художникам, які працювали на ньому.

У п'ятому розділі дипломної роботи використовується термін «воркшоп», який означає навчальний захід, учасники якого отримують знання через високу інтенсивність групової взаємодії, активність і самостійність учасників, актуальний досвід й особисте переживання.

Також у п'ятому розділі, під час надання рекомендацій щодо оцінки туристичної привабливості міста зустрічається термін «SWOT-аналіз», який широко застосовується у процесі стратегічного планування, що полягає в розділенні чинників і явищ на чотири категорії – сильних (Strengths) і слабких (Weaknesses) сторін проекту, можливостей (Opportunities), що відкриваються при його реалізації, та загроз (Threats), пов'язаних з його здійсненням.

1.2 Методика дослідження

Для дослідження структури і особливостей туристичних послуг на ресурсній базі м. Кам'янець-Подільський та виконання основних завдань дипломної роботи були застосовані такі методи дослідження: аналіз, синтез, описовий метод, літературний, історичний, синтетичний, картографічний.

Аналіз як метод, який полягає у тому, що предмет вивчення умовно або практично поділяється на складові елементи та кожна частина досліджується як частина цілого, був застосований у третьому розділі при вивченні впливу соціальних і природних умов на структуру і особливості сфери туристичних послуг Кам'янця-Подільського.

Синтез використовується під час поєднання абстрагованих сторін предмета і відображення його як конкретної цілісності. В дипломній роботі був використаний у четвертому розділі

Описовий метод, який полягає в розповіді про об'єкт, використовувався для опису особливостей туристичних послуг і їх структури.

Літературний метод використовувався під час написання всіх розділів, він полягає у вивченні різноманітних друкованих та інтернет-джерел, що стосуються об'єкту вивчення.

Історичний метод надає можливість для всебічного дослідження явищ і подій у хронологічній послідовності, щоб відкрити їх внутрішні зв'язки та закономірності розвитку. В дипломній роботі був використаний у третьому підрозділі першого розділу під час вивчення історії дослідження.

Синтетичний метод як спосіб проведення досліджень, узагальнюючи знання про особливості, властивості та взаємозв'язки елементів явища, був застосований під час узагальнення результатів роботи та написання висновків дослідження.

Картографічний метод наукового дослідження, у якому карта виступає як модель досліджуваного об'єкта і проміжна ланка між об'єктом і дослідником, був використаний при створенні додатків до дипломної роботи.

1.3 Історія дослідження

Леся Українка називала Кам'янець-Подільський «Квіткою на камені». Історія і туристичний потенціал міста були і є предметом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців.

У багатьох сучасних виданнях можна знайти відомості про його туристичні пам'ятки і об'єкти. Зокрема, це праці Баженова Л. В., Василевського М. В., Данілова І. К., Карбовського О., Трубчанінова С. В., Пламеницької О. А. та інших.

В них висвічується історія і туристичний потенціал Кам'янець-Подільської фортеці, як одного із основних об'єктів туристичних маршрутів України. Адже Старий замок, побудований на скелястому півострові та з'єднаний із містом Замковим мостом, є беззаперечною перлиною Кам'янець-Подільського. Деякі історики вважають, що міст зведено даками ще на початку нашої ери для оборони

під час римо-дакійських війн. З того часу стіни замку пережили чимало битв. Втім, сьогодні Фортеця радо вітає гостей, і єдині баталії, що тут відбуваються – це добре організовані лицарські турніри та інші фестивалі якими славиться туристичне місто.

Матеріали по темі також друкувались у наукових монографіях Винокур І. С. «Кам'янець-Подільський державний історико-архітектурний заповідник», Пламеницької О. А. «Кам'янець-Подільський», Ківільши Г. Б., Осетрової Г. О., Данілова І., С. Папєвської.

Винокур І. С. і Хотюн Г. М. в своєму путівнику по Кам'янець-Подільському державному історико-архітектурному заповіднику знайомить читачів з «перлиною Поділля» – Кам'янцем, з його цінними пам'ятками історії, архітектури і мистецтва, що стали культурним надбанням українського народу.

Пламеницька О. А., докторка архітектури, досліджувала фортифікаційну спадщину історичної столиці Поділля, культурний ландшафт якого номінується до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Вона, досліджуючи місто, представила нову концепцію еволюції міста-фортеці в контексті розвитку європейської фортифікації та доказала, що Кам'янець, як репрезент унікальної фортифікаційної концепції, в архітектурному, туристичному, соціально-культурному і природному плані не має аналогів ні в Європі, ні в світі.

Ківільша Г. Б. і Осетрова Г. О. видали книгу-путівник «Прогулянка містом і мандрівка околицями» із серії «З Кам'янцем сам на сам». В книзі представлені сучасні фотографії та фото минулих років визначних місць з їхнім описом в туристично-історичному ракурсі. Авторки – музейники-краєзнавці в путівнику представили мапу Старого міста з позначенням відомих туристичних місць. Також неабияку увагу в книзі приділено відомим туристичним околицям, розташованим неподалік Кам'янця-Подільського.

Аспекти теми також висвітлені в періодичній пресі – Пламеницька О. А. «Кам'янець-Подільський – місто на периферії Римської імперії», Лебедева В. «Туристична галузь: погляд з регіону».

Розгляду природно-рекреаційних ресурсів міста Кам'янець-Подільський присвячені роботи Любінської Л. Г., Любинської І. Б., Касіяника І. П., Чернюк Г. В., Миська В. З., Баженова А. Л., Сивого М. Я., Триснюк В., Проскурняк М., Чайки Н.

Вони досліджували інфраструктуру пригодницького туризму в Подільському Придністер'ї, проблеми розвитку туристично-рекреаційної сфери і ефективність функціонування об'єктів туристичної інфраструктури регіону. Досліджували природо-ресурсну базу та пріоритетні напрямки розвитку екотуризму в межах НПП «Подільські Товтри», туристично-рекреаційну систему Хмельницького Придністер'я, сучасний стан та перспективи розвитку, а також давали рекреаційну оцінку його ландшафтам.

Ковтуник І. І. вивчав кліматичні курорти Хмельницької області, як унікальні ресурси для перспективного розвитку зон рекреації і туризму, а також рекреаційні ресурси Хмельниччини разом з Копиловим С. А. і Баженовою С. Е. Вони відзначали, що у Кам'янці-Подільському природний потенціал, який складають тектонічні ресурси, бальнеологічні ресурси, рекреаційні ландшафти, оздоровчі ресурси та природно-заповідні об'єкти не уступають за своїм значенням історико-культурним об'єктам, а за різноманітністю надання можливих туристичних послуг багато в чому переважають.

ВИСНОВКИ

В процесі виконання дипломної роботи її мета була досягнута, а завдання виконані.

Понятійно-термінологічний апарат дослідження включає в себе такі терміни як «туризм», «турист», «туристична послуга», «екскурсійний об'єкт», «рекреація», «екскурсія», «івент», «воркшоп», «SWOT-аналіз», а основними методами дослідження, що використовувались у роботі, є аналіз і синтез, описовий метод, літературний, історичний, синтетичний і картографічний.

Був розглянутий вплив соціальних та природних умов на розвиток туристичної сфери у Кам'янець-Подільському. Дослідження показало, що у місті соціально-культурні умови та особливості, зв'язані з різноманітними історичними подіями, старовинною архітктурою та грамотним підходом до створення нових туристичних послуг, вдосконаленням старих заходів і івентів, а також унікальні природні ресурси, створюють сприятливі умови для розвитку туристичної інфраструктури та підтримання статусу міста як «туристичної перлини Поділля».

Також, враховуючи класифікацію туристичних послуг, яка поділяє їх на такі категорії як транспортні, з розміщення, харчування, інформаційні, посередництва і організації, екскурсійні, а також спеціальні банкові, страхові і торговельні, був зроблений детальний опис структури та особливостей сфери туристичних послуг Кам'янець-Подільського.

Аналіз отриманих результатів виявив, що Кам'янець-Подільський пропонує своїм гостям різноманітний відпочинок – екстремальний, спокійний сімейний, пізнавальний, активний і молодіжний, в чому йому сприяє розвинена туристична інфраструктура, що сформувалась у місті. А зміна туристичної концепції кожного року, ініційована департаментом гуманітарної політики

міської ради, дозволяє розвивати туристичні послуги в аспекті властивих місту національних та історичних особливостей.

Оцінка туристичної привабливості міста дозволила проаналізувати усі його переваги і недоліки. Так як за своїм туристичним потенціалом і кількістю пам'яток Кам'янець займає третє місце в Україні після Києва і Львова, то порівняння проводилось з ними.

Не можна не відзначити, що за своїм розвитком туристичної інфраструктури, а також за якістю того туристичного продукту, який в даний час пропонує Кам'янець-Подільський, він поки відстає від своїх прямих конкурентів.

Проте про місто вже склалося чітке і досить позитивне уявлення у жителів України і туристів із закордону. Кам'янцю йде на користь продумана політика по створенню бренду, що представляє місто як сучасний розвинений туристичний центр з багатою історією та культурною спадщиною. А демократичні ціни, в порівнянні з тими ж Києвом і Львовом, іноді бувають вирішальним чинником, завдяки якому туристи надають перевагу Кам'янцю.

Із мінусів можна відзначити транспортну досяжність, а також, так званий «глухий сезон»: в холодну пору року туристичний потік у місті значно зменшується

Також під час проведення дослідження були розроблені рекомендації щодо вдосконалення механзмів розвитку туристичних послуг в місті. Осовними з них є розвиток власних інформаційних ресурсів і каналів як ефективного засобу поширення інформації про туристичні послуги; розвиток перспективних туристичних напрямків, серед яких можна виділити діловий туризм, етнографічний, дитячий, сільський і екстремальний; розвиток водних туристичних маршрутів, а також продовження активної PR-кампанії щодо позиціювання міста «молодіжною столицею».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабарицька В. К., Малиновська О. Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг: Понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення турпродукту / В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська // Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 286 с.
2. Батрименко В. В., Румянцев А. П. Світові ринки послуг / В. В. Батрименко, А. П. Румянцев Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. // Редкол. – Л.: В. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004. – 812 с.
3. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.
4. Білецька Г. А. Рекреаційні ресурси мінеральних вод Хмельницької області / Г. А. Білецька // Довкілля та здоров'я. – 2008. – № 4. – с. 28-31.
5. Бриггс С. Маркетинг в туризмі / С. Бриггс, пер. з англ. М. Ю. Зарицької // 2 англ. вид. – К.: Знання-Прес, 2005. – 358 с.
6. Брилінський Д. О. Кам'янець-Подільська фортеця як об'єкт туристичних маршрутів України / Д. О. Брилінський // Збірник матеріалів за результатами IV науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Сталий розвиток України: проблеми і перспективи». – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2016. – 230 с. – с.118-120.
7. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського / О. Будзей // Серія «Історичні місця України». – Л.: Світ, 2005. – с. 89-97.
8. Будзей О. Кам'янець і Кам'янецьчина від А до Я / О. Будзей // Серія «Історичні місця України». – Л.: Світ, 2005. – с. 160-181.
9. Булашев А. Я. Спортивный туризм / А. Я. Булашев, М. В. Тонкошкур. – Харків: ХДАФК, 2009. – 120 с.

10. Винокур І. С., Хотюн Г. М. Кам'янець-Подільський державний історико-архітектурний заповідник / І. С. Винокур, Г. М. Хотюн. – Л.: Каменярь, 1981. – 96 с.
11. Данілов І. В. Фортеця – 100 років тому / І. В. Данілов Вип. 2: Хмельниччина подільська // Дивокрай, 1997. – с. 25-37.
12. Дегтярева Т. В. К вопросу о содержании понятия «туристическая привлекательность» / Т. В. Дегтярева, И. В. Борисенко. – К.: Знання-Прес, 2010. – 234 с.
13. Денисик Г. І. Природнича географія Поділля / Г. І. Денисик. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – с.74-80.
14. Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Нариси з історії Кам'янця-Подільського / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Львів: Центр Європи, 2006. – 136 с.
15. Касіяник І. П. Інфраструктура пригодницького туризму в Подільському Придністер'ї (на матеріалах Тернопільської та Хмельницької областей) / І. Касіяник, В. Монастирський, І. Любінська // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2013. – Вип. 43(1). – с. 207-215.
16. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк, ред. О. В. Вілінська. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 298 с.
17. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
18. Ковальчук С. І., Любінська Л. Г., Сорочан Ю. К. Водні багатства Хмельниччини / І. С. Ковальчук, Л. Г. Любінська, Ю. К. Сорочан. – Хмельницький: 2000. – 164 с.
19. Ковтуник І. І. Орографічні рекреаційні ресурси Хмельниччини / І. І. Ковтуник // Історико-культурні, географічні та економічні аспекти розвитку туризму на Хмельниччині: колективна монографія [кол. авторів; за ред.:

С. А. Копилов (гол. ред.), С. Е. Баженова (наук. ред.)). – Кам'янець-Подільський: в-во Кам.-Под. нац. ун. ім. Івана Огієнка, 2017. – 168 с.

20. Ковтуник І. І. Рекреаційні ресурси Хмельниччини / І. І. Ковтуник // Хмельниччина туристична: історико-культурні, природно-географічні та економічні аспекти розвитку: колективна монографія [кол. авторів; за ред.: С. А. Копилов (гол. ред.), С. Е. Баженова (наук. ред.)]. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. нац. ун. ім. Івана Огієнка, 2015. – 192 с.

21. Кобржицкий В. В. Туристический менеджмент в Украине: вчера, сегодня, завтра / В. В. Кобржицкий. – К.: Персонал. – 1999. – № 1. – с. 52-56.

22. Кривошия В. В галереях Атлантиди: Суботній репортаж / В. Кривошия. – Прапор Жовтня. – Кам'янець-Подільський: 1980. – 2 серпня. – с. 4.

23. Кучинська О. П. Моніторингові дослідження поверхневих вод на території НПП «Подільські Товтри» / О. П. Кучинська // Збірник матеріалів наук. практик. конференції «Довкілля і здоров'я». – Тернопіль: Укрмедкнига, 2014. – с. 27-28.

24. Лебедева В. Л. Туристична галузь: погляд з регіону / В. Л. Лебедева. – К.: Віче. – 2005. – № 3. – с. 53-55.

25. Любіцева О. О. Методика розробки турів: навч. посібн. / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2003. – 104 с.

26. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 323 с.

27. Москалец Т. В. Туризм, как рекреационный потенциал страны / Т. В. Москалец // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. – 2012. – Вип. 98. – с.262-266.

28. Недря Т. В. Печери Поділля: Туристичний путівник / Т. В. Недря. – Кам'янець-Подільський: Рута, 2010. – с. 52-63.

29. Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. / М. Б. Петров. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 384 с.

30. Пламеницька О. А. Кам'янець-Подільський / О. А. Пламеницька // Малі історичні міста України. – К.: Абрис, 2004. – 256 с.
31. Пламеницька О., Ківільша Г. Кам'янець-Подільський. Туристичний путівник / О. Пламеницька, Г. Ківільша. – Л.: Центр Європи, 2003. – 370 с.
32. Проскурняк М. М. Ландшафтна спадщина старого міста Кам'янця-Подільського / М. М. Проскурняк. – К.: 2002. – 152 с.
33. Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні: Навч. пос. / М. Й. Рутинський. – Київ: ЦУЛ, 2007. – 432 с.
34. Сенік Л. Я. Конкурентні переваги гастрономічного туризму / Л. Я. Сенік // Стратегія розвитку туризму в ХХІ столітті у контексті вирішення глобальних проблем сучасності: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: ЛПЕТ, 2014. – с.459-464.
35. Сивий М. Я. Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз і синтез / М. Я. Сивий // Монографія. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. – с. 448-456.
36. Сіцинський Ю. Й. Смотрицький замок: Історія маловідомої рукописної праці / Ю. Й. Сіцинський. – Хмельницький: 2003. – 22 с.
37. Смирнов І. Г. Логістика туризму: Навч. пос. / І. Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
38. Федорченко В. К. Історія екскурсійної діяльності в Україні: Навч.пос. / В. К. Федорченко. – К.: Кондор, 2004. – 166 с.
39. Цуканов М. У залах «Атлантиди»: Маршрути – далекі і близькі / М. Цуканов // Прапор Жовтня. – 1983. – 15 жовтня. – с. 4.
40. Яковлев Г. А. Экономика и статистика туризма: Учебное пособие / Г. А. Яковлев. – М.: РДЛ, 2002. – 240 с.